

AZ ELSŐ MAGYAR EGYETEMES TANÜGYI KONGRESSZUS (1848).

Elnöki megnyitó a M. Paedagogiai Társaság 1920. évi március hó 20-án tartott XXXIV. nagygyűlésén.

Az 1848. év márciusi szabadságmámora kipattantja, még pedig mindjárt a legszélsőbb formában, a régen lappangó iskolai reformtörekvéseket. *Széchenyinek* a nemzettől elsősorban önismeretet és „kiművelt emberfőt“ követelő föllépése óta a magyarság mindjobban tudatára ébred művelődésbeli hátramaradottságának s a legnagyobb figyelemmel fordul a nevelés kérdése felé. A nemzet sorsának jobbrafordultát nagy entuziazmussal elsősorban a kultúra emelkedésétől, a jövő nemzedék lelkének helyes formálásától várja. Bizonyosság rá a harminceas évektől kezdve rendkívül föllandult pedagógiai irodalmunk, mely az Akadémia égisze alatt elsősorban a népoktatás javítására irányul.

A 48-as idők forradalmi szelleme, mint minden radikális koráramlat, még többet vár a neveléstől: *a kivívott szabadság biztosítását*. Ez a szellem a nevelés kérdését a legszorosabban egybeforrasztja a szabadság eszméjével. A nemzet szabadsága és az egész emberiség szabadsága: e kettő megváltó értékéről nemesak *Petőfi* lantja zeng himnuszokat, hanem egyes rajongó nevelők mámoros retorikája is, kik a tanítóvilágot érzik az új szabadságra nevelő apostolseregnek. „Ölkezni fog ezentúl — mondja a tanárok vezére, *Tavasi Lajos* (Nevelési Emléklapok, V. 1848. 165.) — a két világ és leszen egy világpolgárság, és leszen egy erény és egy bűn, egy erény az emberiség teljes jogainak elismerésében és egy bűn e jogoknak bitor tiprásában. Ez a mi evangéliumunk, ez leszen isten országának valósága.“ „Ily nagyszerű átalakulást és ily rövid idő alatt nem tón az emberiség még soha. Népvándorlás, keresztes háború, az egyház reformatiója és más ilyenemű rázkódások, máris úgy látszik, hogy el fognak homályosodni a jelenleg európaiilag megindult orkán-eseményekhez mérve.“ A liberalizmus és a demokratizmus eszméi immár minden téren, a nevelés terén is, diadalt fognak aratni. A szabadságlázban égő forradalmi lélek nagyralátó optimizmusa szilárdan meg van győződve, hogy „elvül fog elismertetni mindenütt, miszerint mindenkinek szabad lesz az igazság megismeréséhez jutnia... *A társaság mint olyan, alkalmat fog szolgáltatni mindenkinek*, utat nyitni minden egyes ember gyermekének, ösztönözni és serkenteni is fog, hogy ezen

alkalmat mindenki használja, hogy élte szépítését, lelke javulását, értelme világosodását eszközölni hön igyekezzék. Tehát *tanítás és tanulás szabad legyen a társaságban*: szabad és nem kasztok vagy csak vagyonosokhoz kötött a nevelhetés. Az első egyetemes magyar tanítógyűlés szónoka az 1848 július 20-i ülésen a jog és szabadság egész problémáját elvileg a nevelés függvényének jelenti ki: „Mi a népeknek joga, és miben álljon az emberek^o igaz szabadsága? ezt tulajdonképen csak a nevelés fejtheti meg, mert *jog és szabadság sok tekintetben nevelésszerű fogalom*, s a mennyiben eszme, annyiban egyenesen a nevelés által terjed leginkább. S innen van pl. az, hogy más valamit neveznek jognak és szabadságnak a miveletlen népek, és ismét más értékek alatta a polgárisodott és mivelt nemzetek. Durva nép nyerhet és kaphat szabadságot, de azt megtartani nem képes, mivel néptől elveheted a szabadságot, de ő azt visszaszerzendő csakhamar. A miveltségben van a szabadságnak biztosítóka; mivelve és nevelve a nemzetet, a szabadság útjára vezeted. ... Mi szabadság-nevelők vagyunk. Hogy népünk egyszerre szabaddá lett, azt a kor hatalmas szellemének köszönheti, de hogy népünk e szabadságot megőrizze és védve élvezze, ahoz a nevelési feltételnek kell járulnia.“ (Nevelési Emléklapok. VI. 1848. 38.) A Herder-féle humanitas-gondolatnak nálunk egy félszázad óta mind mélyebben ható eszményi kozmopolitizmusa, mely az emberi történet folyamának célját az egész emberiségben rejlő erők szabad kibontakozásában látja, a világszabadság gondolatává formálódik; a romantika nacionalizmusa pedig, mely a magyarság lelkében és multjában lakozó energiáknak minden külső és belső korláttól mentes kifejlesztését követeli, a nemzeti szabadságért, a magyar nemzeti állam öncélúságáért rajong. Az utóbbi állandó megvalósítását csakis az új neveléstől várja.

A tipikus forradalmi szellem a történelem tanúsága szerint mindig a nagy, jólhangzó jelszavak útján könnyen sugalmazható és szállítható elvekhez vonzódik, szívet fellengősen filozofálni, szereti magát átfogó racionális eszmeláncolatokban kiélni, melyeknek végső szeme ritkán érinti a valóság szilárd talaját. Jól érzi magát az utópiák magaslatainak légritka körében, itt a fenéig átlátszó, észszerű ideákat színről-színre szemléli, itt egyelőre nem zavarja őt az észszerű belátásnál vastkosabb és tarkább valóságnak ellenállása s a megrögzött hagyományoknak csakhamar a régibe visszautó tehetetlenségi ereje. A forradalmi ideológiák értéke rendszerint nem is abban rejlik, hogy, mint rajongó kigondolók naivan hiszik, azonnal a valóság termékeny talajába ültethetők, hanem abban, hogy a következő nemzedékek elé messzefénylő eszményeket tűznek ki, melyeket évtizedek, néha csak évszázadok munkája fokozatosan valósít meg.

A mindent gyökeresen elvileg átalakítani törekvő forradalmi szellemnek e tipikus vonásai ütköznek ki részben a 48-as

magyar tanügyi reformtörekvésekben is. Ezek mintegy össze-sűrítve jelentkeztek a július 20-tól július 24-ig, tehát már a nemzetnek igen válságos napjaiban lezajlott „*első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés*“-en. (Naplója megjelent a Nevelési Elméklapok VI. füzetében. 1848 októberében.) A kongresszus lelke *Tavasi (Teichengraber) Lajos* volt, egy szepesmegyei születésű, Jénában, a németek legliberálisabb egyetemén tanult, alapos képzettségű, heves vérmérsékletű, sokszor a dagályosságba átcsapó retorikai lendületű pesti evangélikus gimnáziumi tanár. A 48-as idők politikai színezetű pedagógiai reformmozgalmaiban ő vitte a központi irányító szerepet. Már 1846-ban és 1847-ben megszervezi a protestáns tanárok gyűléseit, amelyeken számos újító gondolat merül föl; 1848 tavaszán pedig Pestre „Szabadság. Egyenlőség. Testvériség“ jelszóval már nem felekezeti jellegű, hanem *egyetemes* tanítói gyűlést hív egybe, mert „miolta a hazai tanító statustisztte és köztudományi és közerkölcsei hivatalnokká lett: azolta nem illik, nem lehet, nem szabad többé, a haladott kor és a haladó haza sérelme nélkül, a tanítóknak felekezeti vagy bármely pártszínezet szerint külön és osztályérdekű tanítói tanácskozmányokat tartani. Vagy más hazának nével-e az egyik és másnak egy másik tanító?“ A gyűlés összehívását azzal okolja meg, hogy az új nevelési minisztériumnak egy nagy, egyetemesen kötelező közoktatásügyi tervet, „egy közös nemzeti tanrendszert“ kell kidolgoznia, s aztán a törvényhozás útján biztosítania, ennek pedig a leg-hivatottabb és legtöbbször ismerettel bíró megszerkesztője csakis a magyar tanítóvilág lehet minden felekezeti vagy egyéb különbség nélkül.

A kor általános demokratikus gondolatsodra egy csapásra a magyar tanítóvilágot is magával ragadja: ők *maguk* akarják megállapítani a magyar közoktatás új szervezetét és irányelveit. Micsoda forradalmi változás ez az 1848-ig uralkodó nehézkes tanügyi bürokráciával szemben, amikor a legjelentéktelenebb ügy is, pl. egy tankönyv engedélyezése, kétszer-háromszor járja meg oda és vissza a bécsi országotat; amikor az országgyűlés évtizedeken át hiába követeli az oktatásügy átszervezését, hiába könyörög realiskolákért, tanítóképzőkért és műegyetemért, mert a válasz mindig az, hogy a tanügy rendezése öfelségének sajátos joga, az országgyűlés e kérdésben nem illetékes; amikor a helytartótanács kebelében működő tanulmányi bizottság javaslatait a nádor elküldi Bécsbe az udvari kancelláriához, ez átteszi az osztrák tanügyi bizottsághoz, majd fölterjeszti a királyhoz, aki viszont rendszerint a javaslatokat módosítás végett visszaküldi a budai helytartótanácsához. Most minden egyszerre másképp lesz: van magyar független nevelésügyi minisztérium, ez pedig olyan

¹ Célzás a már akkor szentesített 1848:XX. t.-c. 3. §-ára, mely szerint „minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségelt *közálladalmi költségeit* által fedeztessenek.“

közoktatásügyi reformjavaslatokat terjeszt az országgyűlés elé, melyeket a magyar tanítók és nevelők egyeteme dolgozott ki s terjesztett elő. A kultúrpolitikában is teljes demokratizmus: ez az első magyar egyetemes tanügyi kongresszus egyik fő lelkesítő gondolata.

A tanügyi kongresszus „egyetemes“ jelzője két irányban is érvényre jutott. Először abban, hogy a köznevelés valamennyi ágát felölelte: a tárgyalás egyformán kiterjedt a kisdedováásra, elemi iskolákra, nőnevelésre, a siketnémák és vakok nevelésére, tanítóképzőkre, középiskolákra, főiskolákra s egyetemre. S ez valóban nagyjelentőségű. Fél századnak kellett eltelnie, míg a millénium alkalmából a magyar tanítóvilág egyeteme, a néptanítótól kezdve az egyetemi professzorig, a második egyetemes tanügyi kongresszuson újra együttesen tanácskozott. Iskola-rendszerünk számos fogyatkozása, belső egységének hiánya ma is onnan van, hogy a különböző, de szervesen egymásra épülő iskolafajok tanítói közösen sohasem cserélnek eszmét, sőt, mint külön érdekkörök, mindjobban elszigetelődnek egymástól. A 48-i gyűlésen ez másképp volt: itt együtt tanácskoztak az egyetem és az akadémiák tanárai, mint *Jedlik Anyos*, *Purgstaller József*, *Rómer Flóris*, *Brassai Sámuel*, a két *Hunfalvy*, a kisdedóvókkal, néptanítókkal s gimnáziumi tanárokkal. A rendi világ megdőlésével a tanügyi férfiak körébe is a demokrácia friss fuvalma csapott be.

Egyetemes volt másodszer ez a gyűlés a tekintetben is, hogy valamennyi felekezethez tartozó nevelők résztvettek benne, bár az összehívóknak s főszerepvivőknek felekezete a gyűlésnek erősen protestáns színezetet kölcsönzött. A katolikusok aránylag kisebb számmal voltak képviselve.

Az első radikális elv, mely a gyűlés szövegét áthatotta, a tanügynek az egyházak köréből való teljes kivétele s az állam hatalma alá való rendelése volt. „A mult századokban — úgy mond — a pap választotta el minket, a jelenben és jövőben a tanító fog egyesíteni. Vagy nem oda céloz-e az országgyűlés által is elfogadott tanodai közösség eszméje?“² „Én részemről — mondja *Tavasi* — a magzat körül csak két hatalmat ismerek és így e kettőnek vindikálom a nevelést. Az egyik a *szüle*, a másik az *állam*. Egyházra most már tulajdonképpen nincs is szükség, mert az ember életének minden iránybani kifejtését felleli már a szabad, egyenlő és testvéries statusban. Az evangélium hirdetését ő vette át s így most ő a valóságos egyház.“ Az államnak ezt a hegeli dicsőítését a gyűlésnek egymást francia forradalmi mintára „polgártársnak“ szólító tagjai nagy lelkesedéssel fogadják. „Ki egyház tagjaként lép föl, az itt ne szóljon. Itt mindenki úgy szóljon, mint polgár!“ — jelenti ki az egyik tanár-szónok. Az első indítvány, melyet elfogadnak, azt kívánja, hogy „a neve-

² Utalás az 1848:XX. t. c. 4. §-ára: „A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, valláskülönbőség nélkül, mindenkinek kölcsönösen megengedtetik.“

léstanítási ministerium választassék el a cultusminisztériumtól“. A továbbiakban a kor etatizmusának szellemében kimondják, hogy a tanítók (tanárok) felekezeti különbség nélkül valamenynyien *külön állami hivatalnoki testületet* alkotnak, egyedül az államtól függenek s ettől kapják „illó“ fizetésüket, huszonöt évi szolgálat után nyugdíjukat s az országos földalapról egy telket. Valamennyi újkori forradalomnak mindmáig egyik sarkalatos programmpontja a földosztás, vagy szelidebben: a földbirtokrendezés. A hihetetlenül csekély javadalmazású magyar tanítóvilág is ettől várja sorsa jobbrafordulását.

Lényegében a kongresszusával megegyező liberális szellem hatotta át *Eötvösnek* ebben az időben az országgyűlés elé terjesztett népiskolai törvényjavaslatát is. „A népnevelésről gondoskodni — mondotta az országgyűlésen — a status kötelességei közé tartozik... a nevelési főfelügyelés is a statusé.“ Elméleti szempontból amellet van, hogy az egyes vallásfelekezeteknek ne legyen külön iskolájuk. „Meg vagyok győződve, hogy kétségkívül el fog jönni az idő, a mikor a népnevelésben, mint a felsőbb nevelésben is, a vallások szerinti elkülönzés nem leend szükséges; s kívánatosnak tartom, hogy ezen idő minél előbb bekövetkezzék... Ha tisztán theoretikus elvekből indultam volna ki, hihetőleg más törvényjavaslatot terjesztendek a ház elébe.“ *Eötvöst* azonban egyelőre a *gyakorlati szempont* vezeti: a felekezetek nyugtalanságának kikerülése. A doktrinér álláspontért, amilyen a tanítógyűlés lelkes tagjait irányította, nem volt hajlandó erőszakosan feláldozni iskoláink hagyományos történeti rendjét s a kultúrhare rémét földézni. Ezért ott, ahol egy-egy felekezetre ötven iskolásgyermek esik, akik számára úgyis külön tanítót kell tartani, a tanítás a vallásfelekezetek szerint különül el. Egyébként a kisebbszámú, bár különböző felekezetekhez tartozó gyermekek „közös iskolába“ fognak járni, melyet a község tart fönn. Az országgyűlési vita folyamán *Eötvös* tiltakozott az ellen, hogy neki mint miniszternek kötelessége lett volna a törvényjavaslat benyújtása előtt a felekezetek képviselőit is meghallgatnia: „a nevelés az országot s nem az egyes hitfelekezeteket illeti meg“.

Azonban a felekezeteket mégis értekezletre hívta, hogy az 1848:XX. t.-c. 3. §-ának az egyházi és iskolai reformot érintő végrehajtását megtárgyalják. A katolikusok körében azonban mindjobban erősödött az autonómia után való törekvés; a protestánsok viszont ragaszkodtak régi autonómiájukhoz. Az utóbbiak képviselői szeptember első napjaiban tartott értekezletükön kijelentették, hogy a „közös iskolára“ vonatkozó törvényjavaslatról, mert tudtuk nélkül terjesztetett az országgyűlés elé, felekezeti jogaik veszélyeztetése nélkül nem is tanácskozhatnak. Elismerik, hogy iskoláinknak reformra van szükségük. E reformok végrehajtására az állam anyagi támogatását örömmel fogadják; az állam befolyását azonban csak

annyiban üdvözlik, amennyiben ez törvényadta iskolakormányzati jogaikkal összeférhet. Így az egységes és egyetemes állami nevelés gondolata, mely a tanítógyűlés előtt, mint a nemzet-nevelés első imperatívusza lebegett, hajtórést szenvedett a felekezetek ellenállásán. S ez természetes is. Egyik egyháztól sem volt komolyan kívánható, hogy szó nélkül lemondjon a nevelésre vonatkozó történeti jogairól oly országban, melyben mindazidáig a felekezetek voltak a legnagyobb áldozatok árán az *egyedüli* iskolafenntartók. Sok évszázados történeti fejleményeket egy hirtelen felbukkanó forradalmi ideológia márl-holnapra el nem söpörhetett.³ Az 1867-i kiegyezést követő szabad-
elví korszak az 1848-i radikalizmus elveit már kénytelen volt az iskolák államosításában mérsékelni s az egyházakban rejlő történeti erővel kiegyezésre jutni. Az államosítás fő indítéka azonban ebben a korszakban már elsősorban nem a merőben elméleti liberális doktrína volt, mint 48-ban, hanem az egyes egyházakkal szorosan egybeforrott nemzetiségi törekvések, melyek a magyar nemzeti állam kiépítésének útjában álltak.

Mind *Eötvös*nek, mind a tanítógyűlésnek másik kulturpolitikai alapelve az *általános tankötelezettség*. „A statusnak joga van — mondja *Eötvös* a képviselőházban — az egyes szülőt kényszeríteni arra, hogy gyermekeit neveltesse... Nevelés nélkül az egyenlőség semmi nem egyéb, mint pusztá szó; a nevelés az, mely által az alsó néposztálybeliek az állomány (állam) által nekik adott jogok élvezetére képesekké tételnek. Elhalasztani a nevelési intézkedéseket nem más, mint az időpontot elhalasztani, melyben a nép azon jogot, mit az állomány adott, valósággal élvezheti... A politikai jogok akkor, mikor műveletlenség miatt a népek egy nagy része mások vezérletének van kitéve, magában semmi, s mennyivel több szabadság áll a törvényben, annál nagyobb lesz azon valóságos különbség, mely a művelt és nem művelt osztályok között létezik.“ *Eötvös* tehát a politikai demokrácia előfeltételül szabja meg a kulturális demokráciát, a műveltségben való lehető egyenlőséget.

³ Az 1848 : XX. t.-c.-et, mely kimondotta, hogy az egyházi és az iskolai szükségletekről az állam fog gondoskodni, különösen sérelmesnek érezték a katolikusok. Attól tartottak, hogy a vallási és tanulmányi alap államosítani fog s belőle állami segélyképen a protestánsok is arányosan részesedni fognak, úgy azonban, hogy „autonómiájuk mind a katolikus egyházzal, mind az állami hatalommal szemben teljes érvényre jusson és a kilitásba helyezett állami segély elfogadása által semmiféle esorbitást ne szenvedjen“. (Az ev. egyet. egyházyűlésnek az orsz. értekezletre vonatkozó 1848 július 25-i nyilatkozata.) Így a katolikus alapok államosítása útján a protestánsok megtartva továbbra is autonómiájukat, mindent megnyertek volna; a katolikusok pedig alapjaikat elveszítették s emellett autonómiát sem élveztek volna. A kormány ugyanis a katolikusok autonómia-kérelmét elutasította azon a címen, hogy megkéstek vele; de a gör. kel. szerbek számára az önkormányzatot, bár kérényüket a katolikusok után terjesztették be, azonnal biztosította. Egyébként a kormány 1848/9-ben az 1848 : XX. t.-cikket a valóságban is iparkodott érvényre juttatni a protestáns tanügyi személyzet és papság anyagi támogatásában. Erről a vallás- és közoktatásügyi minisztérium aktái seregestül tanuskodnak. (Orsz. Levéltár. D 590. 5829/2477. 1848 nov. 26 : 6417/2645. 1848 dec. 5. stb.) A protestáns gimnáziumok közül számosan utasításért a közoktatási miniszterhez fordulnak, mintha csak állami iskolák volnának.

Ezek voltak azok az általános elvi keretek, melyek között az első magyar egyetemes tanítógyűlés mozgott. A kongresszus, melynek elnöke *Ney Ferenc*, akkor a pesti kisdedővő-képezde igazgatója, később a belvárosi főreáliskola tanára, alelnöke pedig *Warga János* nagykőrösi tanár, majd *Brassai Sámuel* volt, a közoktatási reformtervezet részleteinek kidolgozására négy szakosztályt alakított: az elsőbe tartozott a kisdedővás, az elemi népoktatás és a tanítóképzés ügye; a másodikba a reáliskolák és ipariskolák kérdése (ez a szakosztály nem működött); a harmadikba a középiskolák reformja; végül a negyedikbe, melyben *Rómer Flóris*, majd *Jedlik Anyos* elnökölt, a főiskolaügy. Maga a kongresszus is *Eötvöshöz* intézett iratában, melynek demokratikus hangját a „Tisztelt Miniszter Úr” megszólítás is hivatva volt kiemelni, hangsúlyozza, hogy a rendelkezésre álló négy nap tanácskozás eredményei, az óriási feladatokhoz mérten, „inkább csak vázlatok, mint kimerítő munkák”; ezek azonban ha nem is valósíthatók meg azonnal, de legalább irányelveket tartalmaznak a magyar közoktatásügy jövődjének fejlesztése számára.

A Pestalozzi eszméit hozzánk átültető *Brunswick Terézia* grófnő nagyarányú kisdedővő-munkássága után nem meglepő, hogy a kongresszus *kisdedővő-szakosztálya* egészen modern tervezetet dolgozott ki ennek az intézménynek szervezetére és berendezésére. Jellemző, hogy a kisdedővőnek képzőintézetének tanfolyamát két évben szabja meg, úgy, ahogy még mai szervezeté is fennáll.

A *népiskolaügyre* vonatkozóan a kongresszus azt kívánja, hogy a tanítók kivétel nélkül „állodalmi hivatalnokok” legyenek s hogy teljesen hivatásuknak élhessenek, a jegyzőség, harangozóság, egyházság, kántorság, tehát minden egyházi alárendeltség alól felszabadíttassanak. Minden iskolára nézve, felekezeti különbség nélkül, ugyanaz a tanterv legyen kötelező. A fiúk és a leányok egymástól elkülöníttessenek. Célszerű tanítólakások és iskolák építtessenek. A kongresszus előtt a népiskolai közigazgatásnak ez a terve lebeg: a népiskola és tanító elsőfokú felügyelő hatósága legyen „a helybeli közönségből” a nép által bizonyos évekre választott, a minisztérium által megerősített iskolai tanács (a mai iskolaszék); második fokú kormányzófelügyelő az illető tanítói testület által választandó s a minisztérium által megerősítendő tankerületi igazgató; harmadik fokú a miniszteri tanács.

Különös súlyt vet a kongresszus nemzeti szempontból a *nőnevelés* kérdésére. Követeli, hogy minden leány 6 éves korától 12 éves koráig iskolázásra szoríttassék, ezután pedig továbbképzésre köteleztessék. Ahol kisdedővő van, egy félévig köteles legyen ennek munkájában résztvenni. „Felsőbb leánytanodák” felállítására is van gondja; ennek tantárgyai között fölemlíti a „nőihivatástant”, „házigazdasszonyságtant”, az egészségtant.

Valamennyi tárgyra nézve megjegyzi, hogy „a nővilágra alkalmazottan“ tárgyalassék. Behatóan foglalkozott a kongresszus a siketnémák és vakok nevelésének kérdésével. Az előbbieket, akiknek száma akkor az országban 8000-re rúgott, de közülök csak 50 volt a váci siketnémaintézetben elhelyezve, mesterségekre való tanítás útján óhajtotta hasznos polgárokká nevelni. A tanítóképzőintézetek feladatává teszi, hogy növendékeiket hetenkint egyszer a siketnémák és vakok neveléséhez szükséges ismeretekre tanítsák.

Ismeretes a magyar tanítósnáknak az a mozgalma, hogy a tanítóképzés az egyetemmel kapcsolatban történjék. Ez már az 1848-i kongresszus kívánsága: „a felső elemi tanítók“ számára oly képzőt óhajt megszerveztetni, mely „ágazatja legyen az egyetemi bölcséleti karnak s ugyan ennek igazgatása alá helyeztessék“. E tanfolyam három évig tartana: két év elméleti, az utolsó év gyakorlati. Ennek az intézetnek tantárgyai között szerepelne többek közt „a mezei rendőrség, házi és mezei gazdaság, műtan, népépítészet és tervrajzolás“ is. Az ország vidéki városában két évfolyamú „középképezdek“ volnaak felállítandók. A tanítónőképzők a terv szerint három évfolyamúak s nagy súlyt vetnek a gyakorlati kiképzésre is, amennyiben a varrást, fonást, hímzést, főzést, sütést, mosást, tejkezelést, baromfinevelést, konyhakertészetet is a tantervbe iktatják. A képzőket kerttel kell ellátni; oly követelmény, mely számos helyen maig sem valósult meg.

A 48-i tanügyi kongresszusnak a *középiszkolákra* vonatkozó konkrét javaslatai, melyeket a törvény erejével óhajtott felruházatni, kevésbé voltak oly radikálisak, mint általános kultúrpolitikai elvei. Számos olyan kiforrott reformkövetelményt hangoztatott, amelyet két év mulva az *Entwurf* valószínűleg meg. A középiszkolát (gimnáziumot) hét évfolyamú, tanulmányi körére és igazgatására nézve más tanintézettől különvált, önálló intézetnek kívánta minősíteni. Feladatát lényegében már úgy határozta meg, mint később az *Entwurf* vagy az 1883:XXX. t.-c., t. i. a középiszkola tudományos műveltséget nyújt általánosságban s a főiskolai tanulmányokra előkészít. A filozófiai tanfolyam beleolvad a gimnáziumba. Viszont a középiszkolai tanfolyam végén „szigorlat alá esik a növendék“ s ha ennek megfelelő, érettségi bizonyítványt kap. Az egyetemre vagy a főiskolákra csak érettségi bizonyítvány alapján léphet.⁴

⁴ A filozófiai tanfolyam, mely a mai gimnázium VII. és VIII. osztályának felel meg, a vidéki akadémiákon s a pesti egyetem bölcsészeti karán volt szervezve. Színvonaláról és szelleméről kedvezőtlen képet rajzol *Mocsáry Lajos*, ki a *negyvenes években* hallgatta a pesti egyetem *cursum philosophicus*-át: „A philosophia mindkét osztályában, melynek elsejét logicának, másikat physi-cának neveztük, többen voltunk 300-nál. Dominusoknak címeztünk bennünket, de azért ép oly szoros fegyelem alatt állottunk, csak úgy tanultunk szakjok módra könyv nélkül s lettünk 1-ső, 2-ik, 3-ik stb. eminensek, mint bármely szerzetes-iskolabeli grammatisták. *Latinul* tanultunk mindent természetesen, egy óra volt hetenkint a *Hungaricából*; ez magyar irodalom lett volna, de a mi nagy tiszte-

A tanítási anyag kiválasztását enciklopédikus művelődési eszmény irányította. A forradalmi hangulat nem volt kedvező a neohumanizmus lényegében mégis arisztokratikus művelődési szellemére nézve. A gyűlés középiskolatervből a reálgimnázium körvonalai bontakoznak elénk. A magyar, német, latin és francia nyelvek kötelező rendes tárgyak; a görögöt hosszabb vita után, melyben a klasszikus irányt *Hunfalvy János* védte, rendkívüli tárgyként iktatták a tantervbe, ami megfelelt az addigi magyar iskolai hagyománynak. A matematika, természetrajz, földrajz és történelem minden osztályban szerepel; a logika, pszichológia, etika a felső osztályokban, melyek a régi filozófiai tanfolyamnak felelnek meg. Rendes tárgy még az ének, szépírás, rajz és testgyakorlás.

A *filozófiai tanfolyamnak* a gimnáziumba való beolvasztásán s az *érettségi vizsgálaton* kívül a harmadik alapvető reformpont a *szaktanítási rendszer* bevezetése, aminek következménye az *osztályfőnöki* intézmény. A rendes tanárok száma nyolc, az igazgatón kívül. Ötven tanulónál több egy osztályba nem járhat; ha több jelentkezik, párhuzamos osztályt kell fölláttítani. A középiskolának legyen saját könyvtára, testgyakorló tere, természetrajzi, mértani, természettani és földrajzi szertára. Mindezek oly követelmények, amelyek a lefolyt háromnegyed század alatt csak lassankint valósultak meg, némelyikük ma is jámbor óhaj tárgya.⁵

A 48-as időknek demokratikus, másrészt az indítványozó protestáns tanároknak autonómiai szelleme nyilvánul meg az *iskolaigazgatási* kérdések tervezett megoldásában. Az igazgatót az intézet tanárai választják. A tanárokat viszont a „kerületi tanulmányi tanács”, mely az egy-egy kerületbe tartozó tanárokból áll. A megüresedett állásokra ugyanis pályázatot hirdetnek, ennek alapján a kerületi tanács három tanárt jelöl s ezek közül egyet a miniszter kinevez.

Nagy vita folyt a *tanítási nyelv* körül, mely a javaslat szerint minden középiskolában a magyar. A nemzetiségi vidéke-

letben állott s minden előadás után megéljenzett tanárunk, *Horvát István*, nem sokat beszélt a magyar irodalomról, hanem de omnibus rebus et quibusdam aliis, magasröptű ábrándokkal sajátgőszosan összevegyült, roppant terjedelmű ismereteinek csodás tárházából. Kézikönyvünk nem volt hozzá. Egy piarista pap, *Reisinger*, tanúsított nagy érdeklődést tanítványai iránt, a többinek előadása száraz, rideg, idegenszerű scholasticismus volt, mint ha nem is *Magyarországon* lettünk volna, midőn az iskolába mentünk. Legkisebb érintkezés sem volt az iskola s a közelet, vagy csak a társadalmi élet közt is. Aféle egyetemi életről, mint Németországban, szó sem volt“. (A régi magyar nemes. 1889. 200.)

⁵ Ugyanebben az időben a pozsonyi ev. liceum tanári kara is részletes javaslatot terjeszt *Eötvös* elé a gimnázium újjászervezésére nézve. E javaslat lényegében a német humanisztikus gimnáziumot veszi mintául. A gimnázium, melynek keretébe jut a filozófiai kurzus is, 8 éves tanfolyam, melynek feladata alapos előkészítés az akadémiai pályára. Tanítási és tanulási szabadságnak nincsen helye a gimnáziumban. Főtanulmányai a latin és görög nyelv, matézis, történelem és a természettudományok. „A latin és görög nyelvben és irodalomban a magyarhonai közoktatás nem érheti be kevesebbel, mint amennyivel az angolok, franciák és németek beérik, különben szellemi művelődésünk és irodalmunk vallja kárát.“ A tervzet kívánja az érettségi vizsgálatok, a szaktanítás, a tanárképzés és tanári vizsgálat bevezetését.

ken tanító tanárok e javaslatot túlzónak minősítették. *Brassai* utalt arra, hogy ez a követelmény az ország többi vidékén, pl. a szászok között, nem kis ingerültséget keltene. „Most is — úgy-mond — a nyelv ügyével bujtogatják a népfajokat. Ne adjunk többről több üszköt a bujtogatók kezébe.“

A főiskolák kérdésében az a határozat, hogy az egyetemre és főiskolákra csak érettségi bizonyítvánnyal bíró tanulók vehetők fel. Az egyetemi tanár kétféle: rendkívüli és rendes. Az előbbi csak olyan lehet, aki az állami szigorlat letévése után „két éven át tudományosan magányzott legyen“. A rendes tanár a rendkívüliek közül nevezendő ki. A főiskolai tanárra nézve négy előadási óra, mint ingyenes, kötelező; az ezenfelül hirdett előadások díját maga a tanár szabja meg. A kongresszus kívánja, hogy a minisztérium a legközelebbi tanfélévig új fegyelmi és szigorlati szabályzatot adjon ki.

A reformjavaslatokat, amelyeket a gyűlés egy átfogó nevelésügyi kódex alapjának szánt, egy küldöttség adta át *Eötvös*nek, aki rokonszenvvel fogadta a tervezeteket s kifejezte azt az óhaját, hogy hasonló tanügyi gyűlések máskor is támogassák őt törekvéseiben. *Eötvös* demokratikus gondolkodása ugyanis a tanítóvilággal egyetértve szándékozott a közoktatásügyi reformokat kidolgozni. Erre mutat 1848 május 10-én kiadott rendelete (Nevelési Emléklapok. V. 196.), melyben kijelenti, hogy a közoktatás reformját a jövő iskolai év kezdetéig ki akarja dolgozni s a reformnak azokat az ágait, melyekben a törvényhozás nélkülözhető, életbe léptetni. „Ezen reformok előkészítésének közepette — mondja nagy idealizmussal — minden célra vezető és lelkiismeretes véleményt, tanácsot és javaslatot szívesen fogadok el.“ Ezzel természetesen magára szabadította a tanügyi újítók veszedelmes neománikus seregét. Egy másik rendeletben már panaszkodik is arról, hogy a sokféle beadvány összehalmozása a minisztériumnak munkáját „már a megalakulás küszöbén“ rendkívül megnehezíti.⁶

Eötvös népiskolai törvényjavaslatának kedvezőtlen fogadtatása és a mindig súlyosabbá váló politikai helyzet ellenére behatóbban foglalkozott a középiskolák kérdésével. Ezt bizonyítja miniszterségének utolsó napjaiban (augusztus 24.) kiadott rendelete, mely abból indul ki, hogy „a tudós pályára indult ifjaknak célszerűleg képezhetőse és főiskoláinknak szilárd alapon működhetőse kívánja, hogy középtanodáink (gymnasiun-

⁶ *Eötvös* sok tennivalója közepett az iskolák látogatására, személyes tapasztalatok szerzésére is időt szakított. Így többek közt meglátogatta az evangélikus gimnáziumot, amit *Tavasi Lajos* igazgató lelkesen ír le. „A miniszter úr a flúk padjaiba ült és hallgatott, és ha szólása volt, azt a tanítás után, külön intézte a tanítóhoz.“ *Tavasi*, mint igazgató, úgy aposztrofálta *Eötvöst* a tanulók előtt, mint „az egész nemzetnek első tanítóját: ő az első professor e hazában“. Amikor egyik alsóbb osztályban német nyelven folyt a tanítás, a tanár mentegetőzni kezdett s arra utalt, hogy a kisebb tanulók anyanyelvükön az anyagot jobban megértik. *Eötvös* megjegyezte: „nyelvnek a tanulmányt alárendelni nem szabad“. E válasz egészen összhangban van későbbi nemzetiségi politikájával.

maink) rendszere és tanítói személyzete körül gyökeres reform eszközöltessék“. Az állam pénzügyi helyzete és a kellően képzett tanárok hiánya egyelőre nem engedi, hogy valamennyi középiskola egyszerre átszerveztessék; „azonban nem is a sok, hanem a jól rendezett középtanodákban áll a jövő tudós osztály alapja“. Ezért egyelőre november 1-ig tíz középiskolát óhajt újonnan átalakítani, kettőt Budapesten, nyolcat a vidéken. Minden ilyen iskolában hét tanár fog hat osztályban a szakrendszer szerint tanítani, úgy azonban, hogy a nyelvek tanítása osztályonként egy kézben legyen. A tárgyak felsorolása azt mutatja, hogy a francia és a görög nyelvet és irodalmat is rendes tárgyként óhajtotta taníttatni.⁷ A tanári állásokra a pályázatot is kihirdette, a fizetések megjelölésével, kiemelve, hogy „a tanárok bármely bevett vallás követői közül egyedül képességek ajánlatára fognak alkalmaztatni“. Minthogy abban az időben csakis felekezeti középiskolák voltak, következik, hogy egyelőre tíz felekezeti középiskolát államosítani volt szándékában.

Mivel egymás tőzsomszédságában, vagy ugyanabban a városban több középiskola is szegényesen tengődött, több oldalról merült föl a gondolat, hogy ezek az iskolák vagy erős középiskolává egyesíttessenek, vagy reál-, illetőleg ipariskolává alakíttassanak át. A középiskolák új kultúrgeográfiai elrendezését, mely ma is égető problémánk, kívánta *Warga János* nagykőrösi tanár, a kongresszus alelnöke, amikor a közoktatásügyi minisztérium felállítására után körvonalazni parkodott „A magyar nevelési minisztérium teendőit“ (Prot. Egyházi és Iskolai Lap. 1848. április 23.). A gimnáziumok („tudomány-előiskolák“) számát erősen csökkenteni óhajtotta, „mert az álladalomnak igen sok földművelőre, kevesebb iparüzőre, mindeneknél kevesebb, de valódi tudósra van szüksége... A most létező tudóstanodákból polgári és ipariskolák alakíttatnak“.⁸ Különösen szívére köti az új minisztériumnak a tanárképzés és a szakiskolák ügyét. Az önálló nemzeti állam eszméjének 48-i megvalósulása egyszerre nagy tekintélyt és messzemenő jogot biztosított a lelkekben az állam

⁷ *Eötvös* tehát a filozófiai tanfolyamot nem óhajtotta beolvasztani a középiskolába, mert mint az egyetem többi karára előkészítő tanulmányozásnak, nagy fontosságot tulajdonított. Kiténik ez Szalay László fölött tartott emlékezéséből (1865): „Az iskolai rendszer, mely szerint neveltettünk, számos hiányai mellett azon nagy előnnyel bírt, hogy az ifjút, mielőtt a jogi, hittani vagy orvosi pályára határozta magát, a bölcsészeti karban ismerteté meg a tudományok különböző ágaival, melyeknek az életben közvetlen hasznát nem vevé, de melyek által látköre tágult. Igen kevés és hiányos vala az, mit ezen az úton a philosophia-, történelem- és természettudományokból tanultunk, de maga az, hogy e tudományok küszöbén átlépve, egy futó tekintetet vehettünk gazdag kincseikre, nagy befolyást gyakorolt fejlődésünkre... senki ezen rendszernek e tekintetben nagy előnyét nem vonhatja kétségbe“. Mint láttuk, igen sokan kétségbevonták.

⁸ Ugyanekkor azonban Pozsony vármegye közgyűlése az új minisztériumtól Somorján, Bereg vármegye közönsége pedig Munkácsen új gimnázium felállítását kívánja; az utóbbi azzal az indoklással, hogy Munkácsen van „a magyar nemzetiség határvonala“. (L. az Orsz. Levéltárban az 1848. VKM. aktáit: D 590. 3896/1641. 1848. máj. 8.; 3522/1438. 1848. júl. 6.) Eger városának lendületes felirata nem óhajt kevesebbet, mint az érseki licéumnak „egyetemmé felemelését“. (U. o. 4432/1859. 1848. aug. 13.).

számára: Erre jellemző, hogy éppen a felekezeti iskolák tanárai, mint *Warga* is, az iskolák egységes szabályozását követelik, ami ellen régebben, a Ratio Educationis-ok korában, oly hevesen küzdöttek. „Szükséges — mondja *Warga* a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban —, hogy minden tanodák, különbözőség nélkül, egyenlően rendeztesszenek s *egy* rendszer szerint történjék a tanítás, mely rendszert ezért az *államnak* kell megállapítania.“

Ugyanez volt az álláspontja a három protestáns felekezet tanárainak is, mely Berde Áron elnöklete alatt, 1848 szept. 4-én tartott ülésükön jutott kifejezésre. Emlékiratukat a vall- és közoktatási minisztériumnak is megküldötték.⁹ „A protestáns tanítók — mondja felterjesztésük — bízván a kor szülte s nemzet biztosította szabadságban, a szorosb értelemben vett egyháztól, mint önálló vallási és hitegyesülettől különválnak s önállónak kívánják a tanügyet is. A hittudomány az egyházé; de a tudomány, általában, mint közös nevelési és tanítási ügy, úgy tartjuk, hogy nem lehet többé csak egy felekezeté, hanem az összes-hazáé egyfelől, másfelől pedig az összes emberiségé. Felvirágzása az összes nemzet érdekében van. Ámde, ami az egész nemzetet érdekli, ami életét minden irányban fejleszti, jövődjét biztosítja, azt az *egész* nemzetnek kell elrendelni, az egész nemzetnek kell kezelni. És így a tanügynek, a tanszabadság elvének tökéletes fenntartása mellett az állandalomtól kell függnie, a tanítónak a haza hivatalnokának lennie.“ Ezt kívánja először is az alkotmányosság fogalma, a népképviselői törvényhozás, ettől kell a miniszter felelőssége mellett a tanügynek, mint legfontosabb közügynek függnie. De ugyanezt követeli a haza érdeke, a szebb jövő is. „A haza jelen veszedelmes bomladozásának egyik s aligha nem főoka az eddig hazaszerte uralkodott separatisticus nevelési és oktatási rendszerben rejlik. Az államosítás mellett szól továbbá minden vallásfelekezetnek egyenlőségi és viszonyossági törvénye is. Ha a haza fiainak bármelyik iskolába szabad ezentúl járni, akkor az iskoláknak közöseknek, nem pedig felekezetieknek kell lenniök. De ugyancsak ezt követeli a pénzügyi szempont is: „mi nem a sok és különkülön gyenge, hanem a kevés, de anyagilag és szellemileg erős iskolákban látjuk nemzeti és tudományos fejlődésünk biztos zálogát.“

Imé, az állami uniformizálás gondolata oly felekezetek tanárai részéről, melyeknek nevelő ereje főképp iskoláiknak sajátos, történetileg kialakult egyéniségében rejlett. Ezt a felekezetek egyházi képviselői jobban érezték, mikor az államosítás gondolatát elutasították. Amikor pedig egy esztendő múltán az osztrák abszolutizmus jött az állami egyformásítás kényszerével, egyszerre friss életre kaptak újra az individualizáló történeti erők s az önfenntartás szívós ösztönével ellenálltak a köz-

⁹ L. a VKM. aktái közt az Orsz. Levéltárban D 590. 432/1806. 1848. sz. a. A minisztérium a kérdéssel nem akart foglalkozni: „a tanintézetek reformjakor figyelembe veendő“.

ponti hatalom minden iskolát egyformán laposra esztergályozni törekvő követelésének.

Az 1848/49-i tanügyi kormányzat egy-két rendelkezése arra mutat, hogy a uniformizálást elősegíteni iparkodott, némely esetben radikális irányban is. 1848 őszén pl. „Tanórák rendje a budapesti középtanodák szakosztályaiiban az 1848/49-i tanévré” címen egy nyomtatványt adott ki, amely a budai s a pesti piarista és evangélikus gimnáziumok tantárgyait s ezek időbeosztását egységesen szabályozza. A hittant ez az órarend kihagyta, mintegy jelezve, hogy ez az iskolák magánügye. A kegyes-tanítórend főnöke, Purgstaller (Palotay) József és kormánysege, Horváth Cirill, 1848 dec. 16-án kelt fölterjesztésükben óvást emelnek a hittannak a kötelező tárgyak sorából való kiiktatása ellen. „Reményli a kegyesrend tartománya — így szól többek közt a felterjesztés —, hogy a szaktanítás folytatása legkevesebbé sem fogja azon jogok gyakorolhatását kisebbiteni, melyek a kath. szerzet törvény-szentesítette köréhez tartoznak.” A minisztérium engedett s elrendelte, hogy a hittan a rendes órák között foglaljon helyet.¹⁰

Ha a szabadság beköszöntével ennyire elfogta a tanárokat az újítás vágya, érthető, hogy a könnyen hevülő tanulóifjúságon egyenest magas hőfokú reformláz vett erőt. A „szabadság” úgyszólamint minden kor ifjúsága előtt. A gyermekkori költötséggel, teljes külső meghatározottsággal szemben visszahatáskép az ifjúkor lelkének egyik fő romantikus vonása a szabadságvágy. Forrongó energiái szabad utat követelnek. Ez a szabadság után való sóvárgás különösen fokozódik s fékét vesztí, ha a felnőttek is forradalmi szellemben égnék. Jellemző példa erre a 48-as magyar ifjúság. Viselkedése jellemző háttére a tanügyi kongresszusnak is.

A tanulók mozgalma „a sajtószabadság harmadik napján” (márc 17.) a pesti egyetemi ifjúságból indul ki s innen sugárzik szét a vidéki fő- és középiskolái tanulóifjúságra. A pesti egyetemi ifjúság petíciója követeli az egyetem kormányzatának szabadelví rendezését, a tökéletes tanítási és tanulási szabadságot, testgyakorlati intézet felállítását, „a tudományban elmaradt vagy elaggott tanárok elmozdítását s nyugdíjazását”. Az egyetem rektora s a tanári testület föbb megbizottja a petíciót aláírja, kijelentvén, hogy: „a fentebbi pontok elfogadására örömmel nyújt kezét és a szent ügyet magáévá teszi”. Már sokkal lázadózobb hangú a győri akadémia tanulóinak „a sajtó szabadság nyolcadik napján” kelt irata (Nevelési Emléklapok. V. 170.). Ez érdekes világot vet arra, mint gondolkodott a „felvilágosodott és szabadelví ifjúság” az akkori magyar iskolázásról. „Hazánk tanítási rendszere — állapítja meg az irat — eddig egy élettelen mechanizmus volt, mely a tudomány iránti kedvet nem igen mozdíthatta elő, az öngondolkodási tehetséget ki nem

¹⁰ Az 1848-iki VKM. aktái az Orsz. Levéltárban: D 590. 6604/2729.

fejthette, és a tudományokat honosítani, az étellel összekötésbe hozni képes nem volt. Ki más nemzetek közt is megfordult, azon szomorú tapasztalást tehetta, hogy hazánk ifjai más nemzetek ifjaihoz képest nagyon hátra vannak, s a tudományos szellemtől áthatva éppen nincsenek.“ Ennek a bajnak okai a középiskolába nyúlnak: „azért kérjük a középtanodákban a tanítást úgy elrendeztetni, hogy azokban a jelenleg nagyobb-részt divatozó szajkó-módrai tanulás helyett a gondolkodó tehetség jobban kifejtessék, és gyakorlati tanmódszer által kedv a tanulmányok iránt gerjesztessék; az ifjúság pedig leginkább a tulajdon szavakkali helyes előadásban, és a jelenkorban annyira szükségessé vált nyilván szavalásban gyakoroltassék“. Kívánják a középiskolában a szakrendszer behozatalát, a testi büntetések eltörlését, melyek a becsületérzést elfojtják. A győri főigazgató hivatalos fölterjesztésében nem győz panaszkodni az ifjúság szabadossága ellen: a tanulók az előadásokról elmaradnak, gyűlésekre, kocsmába, kávéházba járnak, önkényt nemzetőri szolgálatra jelentkeznek, a gyakori fegyvergyakorlások miatt a tanulmányokat teljesen elhanyagolják: „az iskolai fegyelem teljesen felbomlott“.¹¹

A pozsonyi jogászok 1848 márc 22-én azt kérik, hogy mihamarább, legfeljebb májusban levizsgálhassanak: „mily drágák e honnak minden percei — így szólnak — s mennyire szükségére van e honnak minden fia erejére, szellemi és anyagi tehetségére, említenünk szükségtelen“. Amikor az első minisztérium esküt tesz, már másnap, április 12-én, a pozsonyi akadémiai ifjúság Eötvöshöz feliratot intéz, melyben a mindennapi misére való járás megszüntetését kéri: „A vallás iránt korántsem szeretetet, de igenis közönyösséget gerjesztő napontai imaházba járásra való szigorú kényszerítés a vallás érdekében is egyedül ünnepek és vasárnapokra szoríttassék“. Az ifjúság merészsége egyre nő. Pozsonyban a tanárok tanácsülésére erőszakkal betolakodnak, lármát csapnak s a tanárok tiltakozása ellenére az ülésteremben bennmaradnak s az ülésen való részvételre a szabadság nevében jogot formálnak.¹² A nagyváradi akad. ifjúság ezt írja Eötvösnek: „Oldja fel Méltóságod azon bilincseket, melyek értelmi tehetségeinket fogva tartják“; arról panaszkodnak, hogy a fő- és aligazgató pap, az utóbbi elaggott, a kortól elmaradt, hivatalára nem alkalmas ember. „De ami — mondják — legszomorúbb, a tanárok, kivált a bölcsészeti karban szinte papok, kik anélkül, hogy képességeiknek jeleit adták volna, nyerték a tanzsékeket, hazánk szellemi tőkéjének kimondhatatlan kárára.“ Érthető tehát, hogy az új miniszterhez intézett főigazgatói jelentések mind arról panaszkodnak, hogy az ifjúság fegyelmet nem ismer: testületileg lévelez s a pesti ifjak követelményeirez esatlakozik, hogy ne legyen mindennapi templombajárás, sza-

¹¹ VKM. iratai 1848-ból, Orsz. Levéltár: D 590. 176. sz.

¹² U. o. D 590. 618/1848. sz.; 2561/1848. sz.

bad legyen a színházba-kávéházba menetel s a tanrendszer módosíttassék. „Nem annyira az elmulasztásokat helyrehozni, mint egyedül arra törekedni lehetett s kellett az iskolai eljáróknak, hogy veszélyes kitörést s minden fegyelem felbontását elhárítsák, amint elhárítaniok sikerült is.“¹³ Eötvös azonban még 1848 május 15-én kelt iratában az akadémiai ifjúságot „a közelebb lefolyt politikai mozgalmak alkalmával tanusított viseletéért“ megdicséri, emellett nyugalomra is inti.¹⁴

A soproni ev. iskola tanulóinak (15—19 éves ifjaknak) „a felszabadult szellem hatalmas hangon azt a határozott szózatot dörgi fülebe, hogy ők legyenek a kárhozatos iskolai rendszer utolsó áldozatai“. Rőpiratukban (Reformkivánatok a sopronyi ev. főiskola körében. 1848.) bejelentik, hogy mindaddig, míg a tudományban elmaradt tanárok el nem mozdíttatnak, megszüntetik az előadások látogatását. „Kérjük — mondják hetyke hangon a sztrájkjal fenyegetőző diákok —, hogy tanárokról az ország gondoskodjék, oly formán, hogy tanárnak csak az választhassék, ki a pesti egyetemi tanárok s tudós társasági szak tudósok által, a nevelésügyi minster felügyelése alatt, szigorúan megvizsgáltatott.“ A középkorból ránk maradt hibás tanrendszert meg kell változtatni, a grammatikai iskolák helyébe reáliskolákat kell állítani. A latin és görög, vagy egyéb más nyelv tanítása csak az V. osztályban kezdődjék, de csak a latin legyen kötelező rendes tárgy, a többi önkényes választásra bízassék. A tanulók fegyelmi ügyeiben esküdtszék ítélkezzék, melynek elnöke az igazgató, tagjai a tanulók kiküldöttei. A hazafias szellem úgy tör elő a soproni ifjaktól, hogy az iskolában addig működő német társaságot „mától fogva örökre megszüntetik s könyvtárát az iskolai könyvtárhoz csatolják“. S erről a minden iskolai fegyelmet lábbal tapodó, iskolai sztrájkra lázító iratról büszkén írja *Tavasi Lajos*, az akkori szabadelvű magyar pedagógusoknak s a tanügyi kongresszusnak vezére, hogy a soproni pontokat a pesti ev. gimnázium retorikai s poétikai osztályában felolvastatta, magyarárgatta s az iratot a tanteremben egy hétig kifüggesztette (Nev. Emlélapok. V. 174.). Ilyesmi csak a forradalmi mámor pszichózisából érthető.

Még a pesti piarista gimnázium tanulói sem akartak hátramaradni szabadságot követelő „pontok“ szerkesztésében. A szaktanítás bevezetését, a reális tudományok tüzetesebb tanítását, a vasárnapi litániára járás kötelezettségének megszüntetését, az előadásoknak a délelőttre való korlátozását, a latin klasszikusok könyv nélküli tanításának eltörlését sürgetik. A tanulói naivitásra jellemző az a fontos pontjuk, mely szerint az érdemjegyeket nem tárgyankint, hanem csak általánosságban (jeles stb.)

¹³ U. o. D 590. 464/1848. sz.; D 597. 5297/2266. 1848 szept. 23. (a nagyváradi főig. jelentése).

¹⁴ U. o. D 590. 470/1848.; 461/1848. sz.

kell kitüntetni. Minden forradalomban óriási szerepe van a tömegeket magával ragadó szónoki szuggesztiónak; a rétori erőnek tekintélye ilyenkor hirtelen emelkedik. Innen érthető, hogy az ifjúság, mely a maga romantikus lelkületében annyira sugalmazható, mindenfelé követeli a szónoklási és szavalási gyakorlatokat. Így a piarista diákoknak is egyik súlyos reformpontja, hogy „a három felső osztályban szavalatok tartassanak, hogy az ifjú azon ügyeséget, mely a szónokban elkerülhetetlenül szükséges, ideje korán magáévá tegye”. A forradalmi lelket legjobban a 10. pont jellemzi: „A tanárok, akármely rendiek is, világi ruhában jelenhessenek meg a tanteremben; mert az ifjúság nem a papi öltönyt, hanem a tanárok személyét tiszteli”.

Ilyen elrettentő szabadosság és éretlenség láttára a komolyabb és higgadtabb tanárok az iskolai fegyelem teljes felbomlásának gátat vetni iparkodtak. Ezek élén járt a két *Hunfalvy. János és Pál*. „A magyar tanulótság nagy része közt — így jellemzik nagy szomorúsággal az ifjúságot együttesen írt cikkükben (Prot. Egyházi és Isk. Lap. 1848. 549.) — rossz szellem uralkodik, mert csak élvezet, szenvedély után kapkodik, valódi műveltség és tudományosság nem ingerli, szorgalom, kómolytság és vallási kegyelet távol van tőle... Nálunk tagadhatatlanul baj, pedig nagy és sok baj van az iskolai ügyben, melyen minél előbb segíteni kell, ha ázsiai barbárságba nem akarunk süllyedni, ha nem akarjuk, hogy a magyar nemzet a történelem lapjaiból kitöröltessék. Ingyen se gondoljuk, hogy a nagy bajon úgy lehet segíteni, ha éretlen ifjak határozzák meg a tanulmányok mennyiségét és minőségét; ha ők szabják meg a fegyvet és a rendtartást.”

Azonban ugyanez a magyar ifjúság, mely márciusban egy időre megrészegeedett a szabadság mámorától, amikor a tetre került a sor, 14—16 éves korban is önkényi, csapatostul sietett oda, ahol a legszigorúbb fegyelem várt rá: a magyar honvédseregbe. „Talpra magyar, hí a haza” — szavalta március idusa óta országszerte: de az új iskolai év küszöbén maga is talpon termett, mikor látta, hogy „itt az idő: most vagy soha”. Legszébb bizonyítványának tartotta az írást, mely igazolta, hogy honvéd. A tanulóifjúság iskolai szabadosságát 1848 áprilisában feddő, imént idézett sorokkal most szembebegegezhetjük azt a himnuszt, mely ugyanennek az ifjúságnak önzetlen odaadását és tettbe szökő mély hazafiságát 1848 szeptemberében így dicsőíti: „A tanárok tanításokat nem tarthatnak, mert az ifjúság a Hunyadi-, Zrínyi-, Kossuth- s másnevű önkénytes és honvéd-csapatokba állva be, a haza oskolájába ment tanulni, a harc-térre, az ágyúszózatokat hallgatni. Ők most a legjobb tanulók, kik megérdemelni sietnek e hon örökségét, sietnek magokat méltókká tenni e haza fiainak nevére. Mert hisz a hazát ők öröklendik, akik most még fiatalok, ha érette mit sem tennének!”

Tisztelt Nagygyűlés!

Az első magyar egyetemes tanügyi kongresszus 1848 július 24-én, mint a záróülés jegyzőkönyve költői módon mondja: „egymást kölcsönösen lelkesítő ömledezések közt” szétoszlott. Jellasics ekkor már betörésre, a nemzet élet-halálharcra készülődik. Attól a nyugodt lelki légkörtől, mely a nagy iskolapolitikai reformok alapos kidolgozásához szükséges, a kongresszust előbb már a forradalmi lelkület, majd pedig a kitörőben lévő háború veszedelmének érzése megfosztotta. Annál meglepőbb, hogy a gyűlés — figyelmen kívül hagyva egyes túlradikális elveit, melyek a forradalomnak akkor uralkodó általános európai áramlatát tükrözik, de amelyek a konkrét tervezetekben már mérsékelten érvényesülnek — mégis, elismerésre méltó módon, számos olyan javaslatot szerkesztett, melyeket részben az abszolutizmus, részben az 1867 után következő korszak valósított meg. A kongresszus programja az 1825-ik évvel megindult reformkorszak kultúrpolitikájában feszülő művelődési akaratnak és alkotó hévnek valóban fölemelő történeti tanúsága.

A második kongresszus egy félszázad múltán a magyar nemzeti állam kiépülésének fényes korszakában, az ezeréves haza emlékünnepe, jött össze, ünnepi s nyugodt hangulatban. Rendszeres, alkotó munkát végzett, melynek nyomai a lefolyt harminc év magyar közoktatásügyének fejlődésében lépten-nyomon megállapíthatók.

S most, a siralmas összeomlás után, Mohács népének tanítóvilága a jövő esztendőben újra össze fog seregleni, hogy együttesen elmélkedjék azon, mikép lehet a megmaradt magyar kultúra *csonka szervezetében* olyan energiaforrásokat nyitni, amelyek újra *teljessé, corpus integrum-má* tudják formálni. Abban a szilárd meggyőződésben, hogy a tervezett kongresszus ennek, a nemzet életében legjelentősebb feladatnak, kellő előkészítés után, sikeresen fog megfelelni, a Magyar Pedagógiai Társaság XXXIV. nagygyűlését megnyitom. KORNIS GYULA.

A MAGYAR KÖZNEVELÉS IDŐSZERŰ FELADATAI.

Köznevelésünk ügye mai állapotában olyan háborgó tenger képét mutatja, amelynek nyugtalan hullámverése alatt a vízrétegek nagy tömegének mélységes csöndje terpeszkedik. A felszínen végbemenő küzdelem zaja nem hatol a nagy vízkolosszust megülő ósnyugalom birodalmáig, annál kevésbé képes abban új életfolyamatokat indítani. Míg a pedagógia elméleti irányítói és aktív vezetői a nemes törekvések egész légióját küldik harcba, hogy egyrészt leigázzák a kényelmes maradiságot s másrészt megfelelő új utak kijelölésével megtörjék a tévútra vezető világnézetek erejét, addig — úgy látszik — ezeknek a nemes törek-